Inn i det ukjente

– En psykoanalytisk lesning av Tove Janssons *Pappaen og havet*

Av Espen Håland[1]

Om øyer og fyrtårn

> *«Øverst i toppen av selve fyret, lyset som er rødt og grønt og hvit og som blinker med jevne mellomrom hele natten igjennom så vet båtene vet hvor de skal gå.» (*s. 22, Jansson, 2008)

Forfatteren Tove Jansson (1914 – 2001) var tiltrukket av ensomme øyer og deres landskap (Jansson & Tuulikki, 2024). På en øy er vi helt prisgitt naturkreftene. En øy påminner oss om at naturen er større enn oss, og at vi må innrette oss. Mange øyer ligger for seg selv og har en tiltrekningskraft i det å være skremmende og ensomme. Flere romaner og fortellinger har en slik øy som utgangspunkt og sammen med fyrtårn kan slik fortellinger romme vakker natur, voldsomt vær og noe dypt menneskelig.

I det daglige, når Jansson bodde på fastlandet, fikk hun utallige brev fra barn som, gjennom å ha lest hennes bøker, kom i kontakt med egne savn, lengsler og redsler (Karjalainen, 2014). Jansson svarte på alle brevene, men det kostet. Det var tungt å lese om de ensomme, triste og neglisjerte barna som lengtet til Mummidalen. Mye skjedde i Janssons eget liv. Hennes far var gått bort og moren, som hun hadde et nært forhold til, var preget av alderdom. Det var på øya Bredskär, langt ute i havgapet, at Jansson fant inspirasjon til boka *Pappaen og havet*.

1. Espen Håland er psykologspesialist. Han jobbet fram til 2021 på Sørlandet sykehus HF. Fra og med 2021 har han jobbet som avtalespesialist i Lillesand. Håland har en videreutdanning i psykoanalytisk psykoterapi ved Institutt for psykoterapi. I tillegg til privatpraksis jobber han som lærer ved Institutt for psykoterapi og psykoterapiveileder.

På Bredskär fikk Jansson en pause, hun ble fristilt og fant tilbake til seg selv og sin stemme. Det ga rom til noe annet og noe mer.

Fyrtårn finner vi ofte på de meste utsatte og avsidesliggende steder. Et fyrtårn står i regn og storm, og lyser opp for de som trenger det. Mange fyrtårn bærer sanne historier om tragedie og storhet i møte med det ekstreme. Det er historier om å være overlatt til seg selv på godt og vondt (Macias, 2020). En fyrvokters liv innebærer ensomhet, sårbarhet og avhengighet av andre for å overleve. Samtidig innebærer det å kunne være til hjelp for andre i nød. Fyrtårn rommer en dobbelthet; lyset, håpet og livet, og mørke, ensomhet og angst.

God litteratur finner sin vei til vår fantasi og gir dypere forståelse av det mellommenneskelige. I Mummidalen bearbeidet Jansson egne livserfaringer (Karjalainen, 2014). Mummidalen resonnerer med noe dypere i oss. *Pappaen og havet* er en uvanlig fortelling i Mummiuniverset. Vi befinner oss et sted mellom barnelitteratur og voksenlitteratur, mellom noe kjent og noe ukjent. Det er noe voksent som får sin inntreden i et barnlig univers. *Pappaen og havet* er ubehagelig nærme virkeligheten og lenger bort fra det fantasifulle og eskapistiske.

Et resymé

> «*Så rart at folk kan bli melankolske og sinte av å ha det godt. Men er det slik, så er det vel slik. Og da er vel best å begynne om igjen fra den andre kanten.*» (s. 25, Jansson, 2008)

Fortellingen begynner i Mummidalen. Noe er annerledes. Det er ikke lenger mummimamma, mummipappa og mummitrollet. Nå er det mammaen, pappaen og mummitrollet. Pappaen er ikke seg selv, han hører ikke lenger til. Han er rastløs og urolig. Familien trenger ham ikke og det gjør vondt. Pappaen vil at familien skal trenge ham igjen. Derfor reiser familien og lille My, med båt langt ut i havgapet til en øde øy med et fyrtårn som ikke lyser. Det er uklart om de vil komme tilbake til Mummidalen. På øya forsøker han etter beste evne å være den som passer på dem og sørge for at de er trygge. Det blir ikke slik. Familien går i langsom oppløsning. Vi følger pappaen, mammaen, trollet og lille My sin utforskning av den øde øya og seg selv. De er ikke alene på øya.

Den skremmende Hufsa har fulgt etter dem fra Mummidalen. På øya er det også en mystisk fisker som har en uklar forbindelse til øya. Fortellingen dveler

også rundt fyrtårnets lys har sluknet og ingen vet hvorfor. Sammen med omskiftelig vær, høye bølger og storm blir vi konfrontert med en dyp ensomhet og usikkerhet.

Pappaen og havet kretser rundt det ukjente, utvikling, oppløsning av relasjoner, ensomhet og forgjengelighet. Fortellingen er innhyllet i mystikk og uro, som en ubehagelig drøm. Det finnes ikke lenger en vei tilbake til den trygge Mummidalen.

Litteraturens ubevisste og rommende funksjon

> «*Stormlykten lyste opp en sirkel av hvit sand og svart vann, utenfor den var bare det veldige mørket.*»
> (s. 34, Jansson, 2008)

Det ubevisste har glemselens språk i seg, det vi ikke husker, men som likevel lever i oss. Mye av vårt mentale liv er ubevisst og bearbeides her. Fortellingen om *Pappaen og havet* befinner seg i grenselandet mellom det bevisste og det ubevisste.

Hvor er bevissthetens yttergrense?

Pappaen og havet kan leses som en utforskning av bevissthetens yttergrense og det ubevisste (Westin, 2007). I fortellingen kommer dette tydelig frem både i fyret som ikke lyser, en øy som lever, et puslespill som mangler en brikke og et hav som er rasende. Det handler om noe annet, det handler om noe mer. Fortellingen *Pappaen og havet* er ikke ferdig tenkt, men blir til underveis. Det er tenkning i bevegelse (Stokkeland, 2011). Fantasi og virkelighet flyter sammen, naturen får menneskelige egenskaper. For eksempel blir vegetasjonen på øya redd og flykter. Havet er sint. Det ligger åpninger i dette og vi utfordres til å tenke rundt det.

Pappaen prøver å forstå hvordan ting henger sammen uten å komme å mål: «*Nå kom den der igjen, den svimlende tanken at havet ikke hadde lover i det hele tatt. Han avviste den øyeblikkelig. Han ville forstå. Han måtte komme til klarhet om havet for å kunne like det og for å kunne beholde respekten for seg selv*» (s. 176, Jansson, 2008). Vi ser hvor vanskelig det er å utholde usikkerhet for pappaen. Som leser blir vi også dratt inn det usikre, kan vi klare å holde det åpent og utholde usikkerheten eller må det avvises? (Bion, 1962). Pappaen er i bevegelse og forandring, det samme er mammaen. Mens pappaen synes å prøve å forstå og

romme virkeligheten utenfor seg selv, eksemplifisert med havet, virker det som mammaen utforsker og rommer mer seg selv, sin identitet og indre virkelighet. Hun maler et bilde av Mummidalen og maler seg selv inn i bildet i flere varianter. På et tidspunkt opphører grensene mellom fantasi og virkelighet for mammaen: *«Ettersom mammaen hadde merket at hun ikke ble større enn en kaffekjele når hun gikk inn i veggen, malte hun en masse små mammaer rundt omkring i hagen. I tilfelle noen av de andre skulle få øye på henne. Bare hun holdt seg stille, kunne de neppe være sikker på hvilken mamma som var den riktige»* (s. 177, Jansson, 2008). Mammaen vil ikke lenger være til for de andre, i stedet er som om hun utforsker seg selv og sine fantasier.

Vi ser en pappa, som i møte med forandringene, teller, måler og veier i et forsøk på å forstå og å få kontroll på havet og virkeligheten. Vi kjenner igjen dette i terapirommet og i oss selv. Det finnes sykehus, terapeuter og pasienter som ikke tåler usikkerheten, som helst vil ha noe konkret. Vi bruker diagnoser og skjemaer for å telle, måle og veie lidelsen og virkeligheten. Vi ser en mamma som går en annen vei. Hun går inn i fantasien. Kanskje flukter hun fra en virkelighet som er for vond å bære? Denne tilbaketrekningen er også gjenkjennelig, både i oss selv og i våre pasienter.

Ensomhet, sorg, uro og kjærlighet ligger hele tiden under. Vi som leser kan kjenne et ønske om å beholde Mummidalen og dets karakterer slik de var, ikke å kaste dem ut i ensomhet, sorg og uro slik forfatteren gjør. Tove Jansson lurte lenge på om boka skulle få tittelen *Den ensomme familien* (Westin, 2007). Vi ser en pappa ensom og alene på det store havet på bokas forside. Det er ikke bare pappaen som er ensom, også mammaen, trollet og senere den ukjente fiskeren er ensomme i sitt eget. Det er samtidig en uro som driver dem både inn og ut av ensomheten. Det er som om ensomheten får karakterene til å krakelere og vi aner tyngden av det psykoanalytikeren Wilfred R. Bion (1962) skriver om når han forstår forandring som en katastrofe. I ensomheten ligger det også en sorg. Tove Jansson skrev selv om boka at *«Naturligvis er den blitt melankolsk, til tross for all anstrengelse og til tross for en positiv slutt der pappaen, mammaen og trollet endelig leter seg ut av sin ensomhet og blir en familie igjen og fyret endelig tennes ...»* (s. 387, Westin, 2007, min oversettelse).

Veien ut av ensomheten, og det å finne sammen igjen, kan også leses som en bevegelse henimot kjærlighet. Det finnes tydelig spor av kjærlighet og omtanke i måten mammaen lar pappaen få sin frihet. Det minner oss om betydningen av å

legge til rette for separasjon og i det utvikling, selv om det også er smertefullt, både i normalutvikling og i terapirommet. Kjærligheten som finnes i Mummidalen og i mammaen, kan også bli kvelende. For forfatteren Jansson selv hadde Mummiuniverset som helhet blitt kvelende (Karjalainen, 2014). Det finnes også en dempet kjærlighet i måten trollet møter Hufsa på. Trollet klarer å være med Hufsa til tross for at hun vekker redsel, selv om hun ødelegger og fryser ting til døde.

Ingenting består. Vi må hele tiden gjøre et mentalt arbeid for å ta inn virkeligheten i sin fulle tyngde. Det er å gjøre personlige erfaringer omkring ensomhet, sorg, kjærlighet, tillit eller mistillit og angst er vanskelig (Stokkeland, 2011). *Pappaen og havet* er fantasi, men også et forsøk på å fordøye levd liv, Tove Janssons eget liv.

Mange forbinder psykoanalysen med det å gjøre noe ubevisst bevisst. Bion (1962) snudde om på dette. Han så mental fordøyelse i det å gjøre noe bevisst ubevisst. Bion hevdet at det ubevisste har en funksjon; å bearbeide opplevelser. Litteratur kan gjøre noe ubevisst bevisst, slik Freud var opptatt av, men kan det også gjøre noe bevisst ubevisst? Bion var opptatt av å kunne gjøre erfaringer til sine egne. For å gjøre egne erfaringer og å kunne lære av erfaringer, trenger vi å ta i bruk det ubevisste.

Pappaen og havet har i seg noe som leserens bevissthet ikke helt får tak på. Vi er på vei inn i det ukjente. Kanskje skal vi ikke prøve så mye å forstå, som det å slippe tak og bare være i fortellingen mens vi leser, slik barn ofte gjør. Det handler om å gjøre våre sinn mottakelige for erfaringer både i møte med indre og ytre virkelighet. Kanskje er det viktig å la fortellingen arbeide i det ubevisste. Som leser kan vi finne lag i litteratur som forfatteren selv ikke har vært seg bevisst. Det kan handle om at forfatterens ubevisste har lagt igjen noe i fortellingen. Leseren kan, ved hjelp av sin fantasi og sitt ubevisste, skapt noe nye nytt i møte med litteraturen (Ogden, 2016).

I terapirommet er det som vekkes i oss i møte med pasienten ofte det viktigste. En mors kjærlighet kommer ofte til uttrykk igjennom å ta imot og romme overveldende følelser og opplevelser fra barnet som det selv ikke klarer å ta inn (Bion, 1962). Senere vil en mor gi det tilbake til barnet i en form barnet kan ta imot. Dette benevner Bion som containment. Det innebærer å stille sitt sinn til rådighet, være et mentalt herberge for andres følelser og tanker. I Mummidalen har

mammaen vært tryggheten og den som rommer, men ikke nå lenger. Det finnes ikke lenger et mentalt herberge hos mammaen. Familien er i oppløsning, og alle går inn i sitt. Fortellingen tar opp i seg hva som skjer, og hvor utfordrende det kan være, når andre ikke lenger gir mentalt husly til vanskelige opplevelser som trenger å bli bearbeidet. Har trollet et mentalt herberge i seg, som kan romme det vanskelige han opplever?

I *Pappaen og havet* må trollet, men også mammaen og pappaen, nå gjør seg sine egne erfaringer. Trollet kjenner seg overlatt til seg selv, han er ensom, engstelig og usikker, men samtidig utprøvende. Han utforsker øya og prøver å finne sitt eget sted utenfor familien. Mammaen går inn i seg selv og utforsker egne behov gjennom å male. Hun har ikke lenger utelukkende sin identitet bundet opp til å være et mentalt herberge for andre.

Pappaen utforsker det ukjente og det uforståelige, knyttet til øya og havet, men på samme tid utforsker han det ukjente og det uforståelige ved ham selv. Det er noe famlende, usikkert og prøvende som preger dem alle. I dette ligger det at også vi, leserne, må gjøre oss egne erfaringer med fortellingen.

Kan litteratur være mottakelig og romme følelser som ikke er til å bære, for forfatteren, for leseren? Litteratur har evnen til å bevege. Det å lese vil ofte vekke kjente følelser i oss. God litteratur resonnerer med noe i oss, både bevisst og ubevisst. Å skrive er en form for tenkning (Ogden, 2016). Både det å skrive og lese er måter å bearbeide opplevelser på, bevisst og ubevisst. Finnes det også noe, i *Pappaen og havet*, som Jansson selv ikke var bevisst når hun skrev fortellingen? Det ubevisste, forstått som glemselens språk, kan fra tid til annen komme tilbake til oss, også som litteratur. God litteratur har potensiale til å være et mentalt herberge både for forfatter og leser. Men Leseren må samtidig tenke videre og gjøre et mentalt arbeid

Drøm og virkelighet

> *«Jeg drømte, sa pappaen. – Det var nifst.»*
> (s. 63, Jansson, 2008)

Det pågår en kontinuerlig mental bearbeidelse både i våken og sovende tilstand (Bion, 1962). I *Pappaen og havet* møter vi det ukjente. Det er som om forfatteren Tove Jansson drømmer en drøm som hun tidligere ikke har vært i stand til å

drømme (Ogden 2016). I drømmen gjør vi noe bevisst ubevisst som vi da har mulighet til å bearbeide og fordøye. *Pappaen og havet* kan leses som et stykke drømmearbeid i tekst. Fortellingen beveger seg mellom drøm og virkelighet og mellom de ubevisste og bevisste. Fantasifigurene gjør at det ligger nærmere drømmespråket. Vårt drømmespråk i psykoanalytisk tenkning er preget av det billedlige og det usammenhengende, ikke det logiske. I drømmene ligger følelsesmessig sannheter som har betydning for våre levde liv. Drømmer kan forstås som et arnested for mental bearbeidelse (Stokkeland, 2004).

Mens jeg leser *Pappaen og havet* har jeg selv en drøm. Jeg drømmer om en butikk som ligger i en kjeller i byen. Jeg pleide å gå dit som ungdom. I drømmen tror jeg de selger musikk, men det viser seg at de selger tegneserier. Jeg finner den gamle tegneserien Sølvpilen som er innpakket i plast, i ny utgave og nytt format. I drømmen har tegneserien også en ny form. Sølvpilen møter nå moderne våpen og død. Sølvpilen har også fått et nytt navn.

Butikken, i drømmen, er nedlagt for lenge siden. Sølvpilen er en tegneserie jeg leste mye som barn. Det er lenge siden denne tegneserien ble utgitt.

Drømmen kan forbindes til min lesning av *Pappaen og havet*. Butikken, i drømmen, finnes ikke lenger, Sølvpilen finnes ikke lenger og Mummidalen finnes ikke lenger. Det er nærliggende å forstå drømmen som en ønskeoppfyllelse, av at noe barnlig og fantasifullt kan bestå i ny form. I drømmen kan det også ligge et forsvar mot forandring, og mot å ta inn virkeligheten slik den er. Kanskje kan også min drøm støtte opp om betydningen av det å drømme om natten som mental aktivitet i møte med forandring. Pappaen møter forandring igjennom å telle, måle, veie og forsøke å ta kontroll, mammaen går inn i fantasien og trollet dagdrømmer. Jeg drømmer om natten. Dette er gjenkjennelig i terapirommet og kan forstås som ulike måter å bearbeide en virkelighet i forandring. Det foregår en pågående bearbeidelse av overgangen fra barn til voksen, fra det som har vært og som aldri mer skal være. Jeg skriver pågående fordi vi blir aldri ferdig med dette.

Etter drømmen føles det som om at jeg kan tenke dypere rundt *Pappaen og havet* og hvilken innvirkning fortellingen har for meg. Det er lett å tenke at barndommens rike er et tilbakelagt stadium. Psykoanalysen tenker at barndommens rike lever i oss, og aldri blir fullstendig forlatt. Det handler ofte om å finne fram til der noe har stoppet opp i oss, og forsøke å få i gang utviklingen. Jeg våknet, etter drømmen, med en følelse av nostalgi og melankoli. Det er noen ganger vanskelig

å gi slipp på det som har vært. Drømmen ga meg et større rom for hva det er mulig å tenke om.

Bare det som er personlig og følelsesmessig sant kan ha dyp betydning for oss. En følelsesmessig sannhet kan ha mer med fantasi å gjøre enn ytre virkelighet. Psykoanalysen er dypest sett på leting etter sannheten om oss selv og samtidig utholde usikkerheten det innebærer. Ogden (2016) snakker om betydningen av å snakke sant om emosjonelle erfaringer. *Pappaen og havet* belyser Janssons egne følelsesmessige erfaringer med ensomhet, med en familie i oppløsning, angst, sorg og død. For å forholde oss til dette trenger vi rom til å tenke, føle og drømme. Litteratur kan være med å skape rom og mening i møte med virkeligheten. Samtidig er det noe med oss selv og andre vi aldri helt får tak i.

Inn i det ukjente

> «*Pappaen visste med desperat sikkerhet at der nede lå alt sammen og ventet på ham. Alt – det kunne være hva som helst.*»
> (s. 129, Jansson, 2008)

I det ytterste havgapet, på en øde øy settes scenen. Mummidalen er ikke lenger et sted å vende tilbake til, men et sted som er forlatt. *Pappaen og havet* er en reise inn i det ukjente. Noe kjennes sårbart, usikkert, skjult og gåtefullt. Tove Jansson stod overfor noe ukjent når denne fortellingen ble skrevet. Hennes far hadde gått bort, hennes aldrende mor var ikke lenger den samme for Jansson. Det ukjente kan tjene som et utgangspunkt for en nærlesning av fortellingen.

Alt må en dag må ta slutt. Familien bryter opp fra det trygge. De reiser ut på det omskiftelige havet til en øy, og de må forholde seg til naturens voldsomhet. Øya henspiller på det å være alene, som vi alle er, havet symboliserer det ukjente, det vi ikke kan kontrollere eller fullt ut forstå. Jansson lar fantasi møte virkeligheten. Hun lar barndomsriket møte voksenverden. Hun skriver om overganger, om det å vokse og hvor krevende det er. Vi må forholde oss til tap, engstelse og det å ikke vite.

Når livet for alvor forandrer seg, hvem er vi da?

Pappaen og havet er en utforskning av det er ukjente i eget liv. Det innebærer å åpne opp, ikke vite, både om ytre forhold slik som livsforandringer, men også

indre forhold. Vi forblir ikke den samme. Karakterene forsøker å gjenfinne seg selv i det ukjente. Det må også vi som lesere. I fortellingen må trollet forholde seg til pappaens begrensninger og en mamma som har vendt seg bort. Trollet må finne seg selv i ny form, men også bearbeide indre foreldreobjekter, å gå fra det mer idealiserte til det mer realistiske.

Det ukjente vekker angst og kan låse oss fast. Vi kan stoppe opp i vår utvikling. Våre psykiske liv kretser rundt usikkerhet og angst, den kan enten ta en paranoid eller depressiv form (Klein, 1935; 1940). Det avhenger av hvordan vi klarer å ta inn virkeligheten. Psykisk liv må hele tiden prøves ut mot den ytre virkeligheten. I dette ligger det for barnet, og senere den voksne, et sorgarbeid (Klein, 1940). Orker barnet, orker vi, å ta inn det sårbare, det mangelfulle, det uforståelige og det vonde i relasjoner?

Grensene for menneskelig erkjennelse om oss selv og andre er begrenset. Vi får aldri helt klare svar. Bion (1962) viser til reverie som en måte moren tar imot det ukjente i barnets følelser. Reverie kommer fra fransk og kan oversettes med dagdrøm eller drømmerier. «*Kanskje betegner ordet reverie hos Bion en evne til å hengi seg til denne påvirkningen fra barnet, og å kunne dvele ved eller våke over noe som verken barnet selv eller mor ennå har blitt klar over hva innebærer*» (Stokkeland, 2011, s. 8). Det handler om å tåle at noe forblir ukjent, i den andre og i oss selv, samtidig som vi forsøker å gjøre et mentalt arbeid med det. Kan litteratur være en dagdrøm, et reverie, som vi både gjør et mentalt arbeid med samtidig som vi holder det åpent?

Å utforske det ukjente med oss selv og selve livet er essensielt. Spedbarnet grunner fra første stund på hvem mor og far er, og hva som foregår på innsiden av dem (Meltzer, 2022). Det er skjulte sammenhenger i boken som karakterene veves langsomt inn i. Vi som lesere blir sittende igjen å lure hvem trollet, mammaen og pappaen er nå.

Fyrtårnet, i *Pappaen og havet*, lyser ikke opp i mørket, her er noe vi må gjøre selv. *Pappaen og havet* har noe uferdig over seg. Både øya og havet skjuler ting. Det er som om fortellingen har fravær i sentrum og en appell til leseren om å fortelle videre på egen hånd. Dette har en slående parallell til psykoanalysen. Sigmund Freud (1937) hevdet at analysen blir aldri helt ferdig. Noe blir til underveis i lesingen, men er ikke ferdig. Noe forblir skjult. Dette må bearbeides og gis mening. Sorgens sentrale betydning for utvikling, bearbeidelse og mening må

ikke undervurderes i denne sammenheng (Beck-Friis, 2005). Vi trenger andre for å bli i stand til å utvikle oss og å sørge. Det å finne et mentalt herberge, i et annet sinn, for våre egne følelser og tanker, er dypest sett å finne veien hjem. Litteratur, som psykoterapi, kan handle om å ta imot noe uforståelig eller uhåndterlig, noen ganger gjøre det om til ord og forståelse, andre ganger ikke. Det er i møter med andre at vi møter oss selv (Dahl, 2021). Det er ikke mulig å stenge andre ute, uten selv å lukke noe i seg selv. I utviklingen handler det mye om å hjelpe barnet å flytte inn i ordenes verden. Det samme gjelder for en psykoanalytisk psykoterapi. Det er både ensomhet og angst i dette.

Ensomheten

> «*Han ville bort fra hennes kulde og ubevegelighet, langt bort fra hennes forferdende ensomhet.*»
> (s. 86, Jansson, 2008)

Mummidalen var ensbetydende med gjestfrihet. Alle kunne komme som de var og de ble tatt imot. Mange kom til Mummidalen, som ikke hadde passet inn andre steder. På øya, i *Pappaen og havet*, finnes det ikke lenger et felleskap som rommer. Borte er hjemligheten, tryggheten og beskyttelsen. Leseren sitter igjen med en følelse av ensomhet og sorg. Selv skrev Jansson om at hun «*... har kastet dem ut av den lykkelige dalen og gitt dem helt nye vanskeligheter, ensomhet og melankoli samt opposisjon midt i den perfekte familien*» (Karjalainen, 2014, s. 237). Sorg og ensomhet er nært knyttet sammen. Å sørge gjør ensomheten mindre. Å ikke kunne sørge er ensomt.

Ensomheten har mange ansikter. I *Pappaen og havet* gis ensomheten et språk. Det finnes god og vond ensomhet. Den gode ensomheten kan innebære kreativitet og å finne tilbake til oss selv alene og sammen. Ensomhet kan også knyttes til følelsen av å stå i fare for å bli utstøtt fra flokken (Østby, 2022). Psykoanalytikeren Jean-Michel Quinodoz (1993) snakker om viktigheten av å kunne bære sin egen ensomhet og angsten i dette.

I *Pappaen og havet* møter vi en familie i full oppløsning. Det å høre til er på ingen måte gitt.

Alle går inn i sin ensomhet og tar avstand fra hverandre. Det er som om familien har blitt ukjent for hverandre, de må finne seg selv på ny og finne sin plass i det

nye. Dette må de gjøre alene. Hufsa representerer ensomheten, mørke og angsten i oss selv og andre. Hvor enn Hufsa beveger seg fryser bakken til is under henne. Ensomheten Gjennomtrenger hele Hufsas vesen på en skremmende måte. Hufsa mangler et språk for det hun føler, hennes dype ensomhet kommer til uttrykk i handling. Alle unngår henne. Det er tilsynelatende fordi Hufsa er fremmed og kald. Vi unngår henne mer enn noe annet fordi hun speiler noe i oss selv, noe vi ikke vil vite av. Dette noe er knyttet til at også vi, som Hufsa, er alene i verden. Alenefølelsen oppstår når vi tar innover oss at de nærmeste er ikke helt som oss. Dette kan bli særlig sterkt når vi er barn og fullstendig avhengige våre foreldre. De samme foreldrene som er glade i oss vil også vekke frustrasjon, misunnelse, angst og sorg (Stokkeland, 2011). Denne erkjennelsen er kimen til vår ensomhet. I *Pappaen og havet* er den vonde ensomheten i sentrum.

Bokas viktigste møte er mellom trollet og Hufsa. Lys synes å være viktig for Hufsa. Tidlig i fortellingen står hun i mørket utenfor mummihuset og ser inn i lyset: «*Meget svakt krøp det inn mellom skyggene hvor Hufsa satt og var alene med seg selv*» (s. 16, Jansson, 2008). Det er som om Hufsa forsøker å fange lyset og ta det inn i seg uten å få det til: «*Hufsa slepte seg et lite stykke til. Hun stirret inn i lampen og rugget sakte på det store, tunge hodet. En hvit frostrøk rullet fram rundt føttene hennes. Nå begynte hun langsomt å gli bort til lampen, en svær, grå skygge av ensomhet*» (s. 17, Jansson, 2008). Hufsa følger etter familien. Trollet oppdager det og blir både skremt og nysgjerrig. Men trollet prøver å forstå Hufsa. Han tenker om henne at «*Det var altfor lett å forestille seg en som aldri kunne bli varm og som ingen var glad i, en som bare ødela alt hvor hun enn kom. Det var urettferdig, hvorfor skulle akkurat han gå rundt og bære på Hufsa, ingen andre gjorde det. Hun kunne ikke varmes opp!*» (s. 138, Jansson, 2008).

Uten at Mummitrollet helt forstår det, spiller han en viktig rolle i Hufsas sitt liv. Det er ikke lyset Hufsa trekkes mot, det er kontakten med trollet. Varme møter kulde og ensomhet. Hufsa hører ikke til, hun har ingen. Det er en farlig ensomhet (Østby, 2022). Når Mummitrollet forstår at Hufsa leter etter ham, ikke lyset, skjer det noe avgjørende. I stedet for å avvise, ikke orke å stå i relasjonen til Hufsa og hennes kulde makter Mummitrollet å se sin betydning og attpåtil kjenne en viss vennlighet for henne. Mummitrollet kan klare å tenke om Hufsa og hennes ensomme historie. Han klarer å møte Hufsa gjennom at å tenke om henne. Det finnes mange «Hufser» som er innlagt på tvungent psykisk helsevern og kanskje aldri kommer ut. De er blitt vurdert som farlige. Men også disse pasientene har en historie. På et klinisk seminar ble en slik

kronisk syk og farlig pasient presentert. Det var slående hvordan vi alle kunne tenke om og føle med henne når hennes tidlige historie og liv ble presentert. Senere når symptomene, innleggelsene og utageringene ble presentert, ble pasienten mer og mer til Hufsa som «fryser alt til is» rundt seg. Møtet mellom Mummitrollet og Hufsa påminner oss om den store betydningen av å huske at også de dårligste pasientene har en personlig lidelseshistorie. Klarer vi å se og forstå det kan det gjøre at vi orker, som Mummitrollet, å møte Hufsa, på psykiatrisk avdeling, på en annen måte. Det er også vi, vår tenkning og forståelse, i tillegg til pasienten selv og hennes «adferd» som avgjør om pasienten blir til en ensom Hufsa eller ikke.

Tove Jansson fant en veldig ensomhet i alle brevene hun fikk. Det var en desperat lengsel etter Mummidalen i brevene, og det må ha gjort henne fortvilet. Det var barn som ville bli akseptert og elsket som den de var, og som ville ha «et hjem» å komme tilbake til. Det finnes også en alvorlig ensomhet hos dypt deprimerte og suicidale pasienter. Å ikke høre til betyr å ikke bli savnet. Dypest sett innebærer det å ha en opplevelse av å ikke være elsket. Psykoanalytikeren Donald W. Winnicott (1974) skriver om en frykt for sammenbrudd hos mange pasienter. Dette sammenbruddet, skriver han, har allerede funnet sted uten at pasienten er det bevisst. Frykten pasienten bærer på er at sammenbruddet skal skje igjen. Det lever et «fortapt» og ensomt barn i mange. Det ubevisste sørger for at dette lever i oss, ikke som et bevisst minne, men som en vag fornemmelse, som kan blusse opp når vi minst venter det.

Avsluttende bemerkninger

> *«Rart så godt man kan forstå hverandre av og til uten å snakke.»*
> (s. 189, Jansson, 2008)

En øy ytterst i havgapet var en drøm for Jansson. Hun søkte seg mot ensomhet. Det var en lengsel mot naturen i dette og da kanskje en lengsel mot vår opprinnelse. Naturen har et eget liv som ikke lar seg kontrollere. Det omskiftelige havet som omgir øya, ligner våre omskiftelige liv. Fortellingens ramme er havet og det gir det oss følelsen av å være utsatt. Havet er skremmende og mektig. Når naturens krefter slippes løs, kan det bli storm. Den lille øya med fyrtårnet blir uendelig liten og sårbar slik vi i perioder selv kan føle oss.

I *Pappaen og havet* rykkes alle, inkludert leseren, opp fra sin vante tilværelse. Det

ligger oppbrudd i luften. Når noe har stoppet opp, når det ikke lenger gir mening, kan det være viktig å finne et språk for det. Det ukjente kommer vi ikke utenom. Vi trenger å forstå oss selv og virkeligheten vi er en del av. Det innebærer å gjøre oss egne erfaringer med det ukjente. Med det utvides mulighetsrommet for å forstå og å ta inn. I *Pappaen og havet* blir noen spørsmål værende igjen i oss. Det ufravikelige i livet tematiseres slik som relasjonenes begrensninger, sårbarheten, ensomheten, sorgen og angsten.

Dette er spørsmål som klinger kjent i terapirommet. Vi arbeider med det ukjente i pasienten. Det ukjente er nært knyttet til det ubevisste og rommer drøm, ensomhet, angst og sorg. Dette er størrelser vi aldri blir ferdige med, men lever de løsrevet i oss kan det gi opphav til mye psykisk smerte. Psykoterapi kan, som litteratur, tilby et mentalt rom for det ukjente som ikke er til å bære. Det som skiller terapirelasjonen fra litteratur, er at vi kan møtes og snakke om det. Og kan utgjøre en avgjørende forskjell.

Pappaen og havet har mange temaer i seg som nevnt ovenfor. Det ukjente i oss selv, i andre og i livet trer tydelig frem. Vi blir aldri ferdig med ensomheten. Vi er alltid uunngåelig i utvikling. Hva gjør vi med dette? Det er opp til oss. *Pappaen og havet* viser forskjellige måter å forholde seg til å ta inn virkeligheten på. Denne virkeligheten er så krevende å forholde seg til og å ta inn. Gjennomgående omhandler *Pappaen og havet* hvordan vi på ulike måter kan nærme oss eller kommer lenger bort fra virkeligheten. Sannhet og virkelighet hører sammen, men det er tungt å bære. Fortellingen om *Pappaen og havet* har som sitt omdreiningspunkt Bions (1991) kjente sitat "*Wisdom or oblivion - take your choice. From that warfare there is no release.*" Dette er også vårt omdreiningspunkt. Det finnes ingen vei utenom.

Referanser

Beck-Friis, J. När Orfeus vände sig om. En bok om depression som förlorad självaktning. Natur och Kultur.

Bion, W. R. (1962). *Learning from experience.* Maresfield Reprints.

Bion, W. R. (1991) *A memoir of the future.* Karnac.

Dahl, P.A. (2021) *Gjestfrihetens kraft.* Om å se andre enn seg selv. Gyldendal.

Jansson, T. (2008). *Pappaen og havet.* Aschehoug.

Jansson, T. & Tuulikki, P. (2024) *Notater fra en øy.* Heinesen.

Karjalainen, T. (2014). Tove Jansson. *Arbeide og elske.* Heinesen Forlag.

Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. I (1975) *Love, guilt and reparation and other works 1921 – 1945. The Writings of Melanie Klein.* Vol I. Hogarth/Vintage.

Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. I (1975) *Love, guilt and reparation and other works 1921 – 1945. The Writings of Melanie Klein.* Vol I. Hogarth/Vintage.

Macias, G. (2020). *Atlas over fyrtårn ved verdens ende.* Spartacus.

Meltzer, D. & Williams, M. H. (2022). *Bergtatt av skjønnhet. Den estetiske konfliktens rolle i utvikling, kunst og vold.* Oversatt av G. T. Andersen, M. Andersen, T. Holm, E. Tjessem, L. Stokkeland og J. M. Stokkeland. Kolofon forlag. (Første gang publisert i 1988).

Ogden, T. H. (2016). *Reclaiming Unlived Life. Experiences in Psychoanalysis.* Routledge.

Quinodoz, J-M (1993). *The Taming of Solitude. Separation Anxiety in Psychoanalysis.* Routledge.

Stokkeland, J. M. (2004). Mennesket som selvfortolkende vesen - Del 1. Et essay om drøm, vitenskap og psykisk realitet sett i lys av sentrale tema hos Charles Taylor og Donald Meltzer. *Psyke & Logos*, 25, s. 762 - 801.

Stokkeland, J. M. (2011) Å gi og å ta imot. *Donald Meltzers psykoanalytiske tenkning i tradisjonen fra Melanie Klein og Wilfred Bion.* Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø.

Westin, B. (2007). *Tove Jansson. Ord, bild, liv.* Schildts.

Winnicott, D W. (1971). *Playing and Reality.* Routledge.

Winnicott DW (1974). Fear of breakdown [1963?]. *International Review of Psychoanalysis*, 1, s. 103 – 107.

Østby, H. (2022). *Kart over ensomheten. Om vår ustoppelige trang til fellesskap og hva som driver oss fra hverandre.* Cappelen Damm.